СПОГАДИ

Олег Полянський

ОЗИРАЮЧИСЬ У МАЙБУТНЄ

На одному з хрестів монастирського цвинтаря Унівської лаври видніється напис: «Прохожий, ти ще ходиш. А все ж ляжеш як і ми. Присядь на камені біля нас та відпочинь. Зірви билиноньку і розваж над долями. Ми вже вдома, ти в гостях. Подумай про себе». На думку також спадають слова св. Василія Великого: «У цьому житті ми перебуваємо наче на дорозі, якою поспішаємо до єдиного місця відпочинку. Один у ньому вже опинився, інший щойно добігає, але у всіх одна мета… Всі ми підемо в ту саму путь, і всіх нас чекає та сама госпóда».

Справді-бо, протоптавши ряст шість з половиною десятків літ, дедалі чіткіше усвідомлюєш – людське земне життя це мить, яка пролетіла наче метеорит у безмежному нічному небі. Здається зовсім недавно, у безтурботному дитинстві, часу вистачало на все… Нині ж він настільки спресований, що частіше задумуєшся над тим, чого не встиг зробити, ніж над тим чого досяг. Ніяк не хочеться змиритися із об'єктивною реальністю – позаду залишилося більше літ, ніж їх буде попереду. Вже відійшли у засвіти Батьки та один із братів, майже щорічно залишають цей світ побратими, друзі, колеги… Тому-то, намагаєшся перевести подих, озирнутися у прожиті роки, щоб крізь призму минулого спробувати зазирнути у майбутнє!

Як історик, добре розумію потребу таких записів. Насамперед – як свідчення епохи, історичне джерело, що через авторське бачення дає оцінку описуваному періоду. З іншого боку, такі спогади – це своєрідний зріз життя родини в кількох поколіннях. А якщо ти на своєму життєвому шляху зустрічався з цікавими людьми, бував і працював у різних інституціях, багатьох регіонах України чи поза її межами, тоді, володіючи пером, не маєш права мовчати. Саме цим, а не якимись особистими амбіціями керувався, сідаючи за письмовий стіл.

Народився 25 червня 1950 р. у мальовничому карпатському с. Волосянка неподалік Славського в учительській родині. Мама –

Володимира Іванівна, з роду Мазепів, львів'янка, яка разом з батьками: Іваном та Анною (Бачинською) й братами Пилипом і Мирославом, сестрою Марією, до другого «пришестя совітів» проживали у Львові на нинішній вулиці Лесі України, навпроти Преображенської церкви – «бабусиної церкви», як каже донечка Даринка. Це помешкання, як і загалом Львів, родина Мазепів змушена залишити у повоєнні роки через репресії комуністичного режиму, адже мамині старші брат Пилип й сестра Марія були активними учасниками національно-визвольного руху, за що їх заарештовано й вислано в далекий Сибір. Так Мазепи опинилися в с. Пикуловичі неподалік Львова, звідки зрештою й походили. Дідусь Іван Мазепа, будучи стрільцем УГА, брав безпосередню участь у польсько-українській війні 1918–1919 рр. й був поранений під час Чортківської офензиви. У міжвоєнний період він працював на одній із львівських фабрик й мешкав разом з сім'єю у квартирі по вул. Лесі Українки, 7 – на другому поверсі.

Моє дитинство тісно пов'язане із Пикуловичами, куди влітку приїжджав на канікули. Тихими вечорами страшенно любив слухати дідові розповіді (спомини) про буремні події 1918–1919 рр. в Галичині, вони стали для мене першою інформацією про ЗУНР (і десь, напевно, тоді в далекому дитинстві і зажевріла у мене думка про свій майбутній фах). Окремої оповіді потребує дідусева кузня, в якій той працював ковалем. Потай від баби я втікав у цей таємничий для мене світ. Стиха спостерігав як розпечений до червоно-білого метал перетворюється під дідовими вправними ударами молота на сапку, чи якийсь інший сільськогосподарський реманент. Невимовно щасливим був тоді, коли мені дозволено було нагнітати, за допомогою нехитрого пристрою – міха, повітря в горно; дід вміло великими щипцями перевертав у горнилі метал… Магічне дійство… Звук ковальського молота і специфічне густе повітря кузні відчуваю досі…

Бабуся – Анна Мазепа (з Бачинських), народила і виховала чотирьох дітей, з яких третьою знайшлася моя Мама (Володимира). Все нехитре домашнє господарство трималося на тендітних бабиних плечах. Так і запам'яталася: за нелегкою роботою в полі, куди часто брала й мене, де я спостерігав за рухом поїздів, що поспішали в напрямку до Львова і навпаки. А в синьому небі вслухався у гудіння літаків, які злітали чи приземлювалися на львівському летовищі. Спливає у споминах одне спекотне літо, коли загрозлива посуха

виснажувала землю та нищила врожай, тому церковна процесія із молитвами та співом обходила поля і освячувала криниці.

І, звичайно, найяскравіші дитячі враження – Різдво. Прикрашання ялинки нехитрими, здебільшого саморобними іграшками, як от, загорнутими у різнокольорову фольгу горіхами, яблучками, цукерками, поміж якими виблискували нечисленні фабричні прикраси. Перед заходом сонця дідусь вносив і стелив на підлогу дідуха – околот соломи, а бабуся чаклувала над дванадцятьма святвечірніми стравами. А ми, діти, очікували приїзду Батьків львівською електричкою. І ось вся родина зібралася за святковим столом, всі вклякали до подячної молитви, опісля вечеряли, колядували і чекали приходу церковного вертепу. Наступного дня самі ходили колядувати до численної родини та сусідів. Раннього ранку, ще в сутінках бабуся збирала нас до Церкви, яка знаходилася на протилежному кінці села, а мороз щипав не лише наші носи, щоки, вуха, а й дошкульно добирався до пальців ніг.

Ще один вражаючий спогад – саме тут, в хаті дідуся і бабусі, побачив як споряджається невелика посилка засланим на Сибір маминому братові Пилипу та сестрі Марії. Розмови дорослих при цьому викликали у мене неабиякий інтерес. Назавжди закарбувалися в пам'яті вміст посилки: тютюн, дзеркальні окуляри, сухарі…

Мама, після закінчення педучилища, вчителювала у бойківському с. Волосянка, неподалік Славського, в якому 25 червня 1950 р. у хаті місцевого священика, де вона квартирувала, появився на Світ Божий я. Згодом продовжила навчання на історичному факультеті Львівського університету, який успішно закінчила. Окрім того у Київському інституті іноземних мов вона здобула фах німецького філолога. Тож мої зацікавлення історією безсумнівно були невипадковими.

Тато – Арсен Устимович, уродженець історичного Берестечка, випускник Львівського педінституту, український філолог. Під час Другої світової війни молодим хлопцем пішов в УПА, а коли лінія радянсько-німецького фронту наблизилася до Волині, де зародилася й оперувала УПА, її місцеві зверхники, очевидно добре розуміючи чим і як завершиться їх боротьба, наказали всім, хто мав середню освіту легалізуватися й продовжувати навчання у вищій школі. Але перш, ніж вступити до Львівського педінституту тато був мобілізований у червону армію і війну закінчив артилеристом у Кенігсбергу (Прусія).

До речі, ніколи не святкував «дня пабєди» і його оцінка цієї чужої війни визначила й моє ставлення до неї. Татові розповіді про УПА, що згодом доповнилися спогадами маминого старшого брата Пилипа, формували моє розуміння суті повстанського руху. Це вже пізніше професійна історична освіта, а ще більше самоосвіта, дали змогу всебічно визначити місце і роль УПА у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу.

Свого дідуся Устима по татові не пам'ятаю, він помер ще до мого народження у 1947 р. А от бабусю Тетяну, яка на кілька десятиліть пережила свого чоловіка і зуміла «вивести в люди» п'ятеро дітей пригадую дуже добре. Це була типова українська міщанка з характерним для цього прошарку одягом, манерою поведінки, мовою. Садиба Полянських у Берестечку відзначалася заможністю, адже дідусь Устим кушнірував. Він збудував простору міську хату до якої прилягала доволі велика земельна ділянка на якій вирощувалася різноманітна городина, полуниці, кущі смородини та порічки. У тата було два старших брати – Сергій та Федір, сестри – Анастасія та Ганна.

Після маминого вчителювання у с. Волосянці (Сколівський район) й завершення татового навчання в педінституті наша сім'я, здається 1952 р., переїхала на Волинь. Спочатку у село Мельниця, неподалік містечка Голоби. Власне із перебування там, у моїй трьохрічній пам'яті закарбувалися перші усвідомлені образи: будинок, неподалік якого невеликий ставок, а вже з розповіді батьків знаю, що саме в ньому я «спробував поплавати», почалапавши за м'ячем, що покотився у воду. Пам'ятаю, окремі фрагменти подвір'я місцевої школи із своєрідним хідником – бетонними стовпами та ще, здається, вхід-арка на шкільне подвір'я.

З Мельниці, через два роки, переїхали до типового волинського села Підріжжя, що розкинулося на берегах мальовничої річки Стохід. Тут тато був директором школи, основні дерев'яні корпуси якої довелося будувати. У Підріжжі, пройшли мої дитячі роки, тут пішов у перший клас, тут народилися два моїх молодші брати – Ігор та Богдан. За час перебування у цьому селі, тричі змінювали помешкання. Перше житло було у шкільному будинку на т.зв. «Камчатці». Неподалік знаходилася плебанія, з молодшим сином місцевого «батюшки» – Левком Калішем, чи як якого називали Львовою, ми потоваришували. Частенько бував у нього вдома, інколи

ночував. У його батька священика був радіоприймач, який працював на спеціальних батарейках, тож послухати радіо, в умовах коли радіоточок-«брехунців» в селі ще не було, інколи вдавалося. До речі, у перші роки не було й електричного освітлення, воно появилося лише згодом завдяки встановленню на колгоспній фермі вітряного електрогенератора. До цього і наше помешкання, і школа освітлювалися гасовими лампами. Згодом тато спорудив біля школи невеликий, теж вітряний, електрогенератор. Вже значно пізніше, напевно у дев'яностих, Мама розповіла, що до нас на «Камчатку» навідувалися повстанці, які просили пресу та деякі харчі. Це була середина 50-х… Пригадується одна тогочасна розмова Батьків, у якій вони говорили про сплату селянами-колгоспниками податків, чи точніше несплату кількома сім'ями. За це голова колгоспу покарав їх – облив бензином ями з картоплею. Ще один епізод спогадів, пов'язаний з колгоспом, тільки цього разу вже за безпосередньої моєї участі. За випас гусей на колгоспному полі їх було «замкнено», тобто загнано на загороджену територію контори. Селяни, очевидно вважали, що за «звільнення» гусей, директорському синові не загрожує покарання, тож переконали мене здійснити цей «героїчний» вчинок, що я тут же й зробив. Гуси були звільнені, але їх «визволителя» затримало колгоспне начальство і протримало в конторі кілька годин, аж допоки Мама не «звільнила» мене з «полону»! Так «розпочалася моя боротьба з тоталітарною системою».

У 1961 р. наша сім'я переїхала з Волині до Галичини, де в с. Нестаничах на Радехівщині, тато став директором місцевої восьмирічної школи. Прикметним для села є те, що тут у місцевій дерев'яній церкві в 1838–1841 рр. священикував Маркіян Шашкевич, а у 1846–1848 – Іван Вагилевич.

Тут минули наступні сім років мого життя. Мешкали у приміщенні школи – колишньому панському будинку, у двох кімнатах на другому поверсі. Поруч, обсаджений липами, розкинувся великий панський сад з рідкісними сортами яблунь. Тут ми, підлітки, на літо розбивали намет й чимало ночей проводили біля багаття, розповідаючи один одному розмаїті історії та небилиці; інколи вибиралися на екскурсію до нічного лісу.

Нестаницьку восьмирічку закінчив у 1964 р., й продовжив навчання середній школі с. Вузлове (Радехівський район), що за 5 км, на трасі Луцьк-Львів. Упродовж двох років щодня (під час навчання)

доводилося долати цю дистанцію, за доброї погоди на велосипеді, а в негоду пішки. У Нестаничах Тато оформив прекрасну Шевченківську світлицю картинами, гравюрами, придбаними скульптурами, що зацікавило районне КДБ. Пам'ятаю виховні «співбесіди», які вони проводили з ним, то ж, щоб уникнути репресій, Тато змушений був намалювати кілька картин про «Ілліча» й почепити їх в сусідньому класі. Недремне око КДБ слідкувало за ним усе життя, щоб найдошкульніше допекти в незалежній Україні книжкою про с. Вузлове…

Уже в шкільні роки стало зрозуміло, що мої зацікавлення мають суто гуманітарний характер. Вони проявлялися по-різному, в т.ч. і в доволі ризикований спосіб. В одному із шкільних творів з української літератури, я використав цитати з книг М. Возняка та В. Радзикевича з батьківської бібліотеки, що викликало переполох у вчителя і, звичайно, стривожило батьків. На щастя – минулося.

Перша спроба вступити після закінчення школи на історичний факультет зазнала фіаско (не пройшов по конкурсу). Постало питання, що робити впродовж року. Було очевидним – потрібно працювати, дитинство і юність закінчилися, розпочинався новий період мого життя.

Внаслідок того, що мені не вдалося вступити з першого разу у ВНЗ і я змушений працевлаштуватися у 1967 році, мій трудовий стаж нині нараховує майже півстоліття – 48 років. У сімнадцять став завідувачем будинку культури в с. Нестаничі, де пропрацював один рік – до вступу на істфак Львівського університету у 1968 році. Нині вже не пригадую чия це була ініціатива – моя чи батьків, але будучи сімнадцятирічним юнаком доводилося виконувати обов'язки і вирішувати проблеми зовсім не юнацькі. З того часу і до сьогодні звик, що в першу чергу потрібно розраховувати на самого себе, а якщо буде якась підтримка і допомога збоку – це добре, але числити потрібно насамперед на власні сили і можливості.

Літо 1968 р. минуло у підготовці до вступних іспитів і з першого вересня я став студентом історичного факультету ЛДУ ім. Івана Франка. На стаціонар набирали тоді лише дві групи – 50 студентів, з них лише 42 – отримали диплом. У роки навчання(1968 – 1973) деканом істфаку був Петро Петрович Челак – кандидат історичних наук, доцент, людина доволі сувора. Уродженець Дніпропетровщини, у повоєнні роки пов'язав своє життя з історичним факультетом

Львівського університету. Основна маса студентів курсу – вчорашні випускники шкіл Львова та Львівщини, а також Тернопільщини, Івано-Франківщини, Хмельниччини, Рівненщини, Волині, Черкащини, Чернігівщини, навіть Одещини, Донбасу. Львів'яни трималися окремо – переважно російськомовні, вони мали свої зацікавлення та інтереси. Невелика група старших хлопців, які відбули армію, теж трималися свого середовища і вирішувала свої проблеми. Але, назагал, атмосфера на курсі, за окремими винятками, зокрема на старших курсах, була доволі приятельською. Звичайно, мусимо розуміти, що кінець 60-х – початок 70-х років – це період, коли закінчилася «хрущовська відлига» і дедалі більше посилювалися неосталіністські антиукраїнські тенденції. Звичайно, що все це впливало на загальну атмосферу на факультеті, навіть на навчальні плани, дисципліни. Тому, якщо прагнув стати українським істориком – єдиним порятунком був шлях самоосвіти, що теж мало ряд небезпек. Пильне око КДБ стежило за всім і всіма.

Варто нагадати, що продовжувала діяти «мафія історичного факультету» (до якої на думку Я. Дашкевича, належали І. Бєлякевич, Р. Бродський, Г. Гербільський, Ю. Гроссман, а її рупором у цей період була Л. Іваненко). Він же зазначає, що ця «мафія», яка особливо завзято боролося з вченими і викладачами української національності, якщо вони «посміли» займати вищі посади на історичному факультеті. Свої щупальці вона поширила на увесь університет і поза його межі. Сильну підтримку цьому угрупуванню надавала Галина Давидова-Смирнова, яку Я. Дашкевич називає «чорним духом університету». Більш широко антиукраїнська діяльність цих українофобів буде показана в монографії про Омеляна Терлецького – історика, доцента університету, а основні етапи та проблеми боротьби з львівською історичною школою М. Грушевського викладено у дослідженні Р. Труби. Усі згадані персонажі продовжували викладати на факультеті в період мого навчання. Звичайно методи їх діяльності були тепер вже дещо іншими, не такими брутальними, але від того не менш антиукраїнськими.

Попри все, на зламі 60 – 70-х років на історичному факультеті працювали також прекрасні викладачі, професіонали, які намагалися подати нам об'єктивну, несфальсифіковану історію України та інші навчальні дисципліни. Залучали нас до наукової роботи, зрештою

своїм особистим прикладом показували яким повинен бути український історик.

Серед них, в першу чергу, слід назвати доктора історичних наук, професора Ярослава Павловича Кіся, який на першому курсі викладав історію України. Уродженець Івано-Франківщини, закінчив приватну українську гімназію «Рідної школи» у Рогатині, а в 1937 – 1939 рр., навчався в єдиному українському вищому закладі – Богословській академії у Львові. У 1939 – 1940, 1945 – 1948 рр. на історичному факультеті Львівського університету, тобто він був безпосереднім очевидцем цієї брутальної антиукраїнської істерії, яку здійснював комуністичний режим за допомогою згаданої «історичної мафії» і яка згодом, вже за час мого студентства, чинила йому всілякі перешкоди у захисті докторської дисертації. Його монографія «Промисловість Львова в період феодалізму XIII – XIX ст.», що вийшла у рік мого вступу в ЛДУ, користувалася серед студентства великою популярністю, як до речі, й монографія ще одного професора історії України – Миколи Миколайовича Кравця «Іван Франко – історик України». Я.П. Кісь – високоінтелігентна харизматична особистість, якого поважали і любили студенти. Згодом, я зрозумів, що в основі його курсу історії України була історична схема Михайла Грушевського. Після нього викладання курсу історії України продовжував згаданий вище М.М. Кравець – д.і.н., професор уродженець Білгородщини (нині Польща). Навчався в учительській семінарії в Грубешові, Луцькому учительському інституті, закінчив істфак Львівського педінституту. В період мого навчання на істфакультеті очолював кафедру історії України, доброзичливо ставився до студентів. Він, переслідуваний «історичною мафією», особливо за книжку «Іван Франко – історик України», вимушений був залишити істфак ЛДУ та переїхати до Чернівецького університету, а звідти – Вінницького педінституту. Вже достеменно не пам'ятаю за яких обставин з'ясувалося, що він знав мого Тата, можливо вони познайомилися у повоєнні роки, коли М. Кравець учителював у Берестечку, а може під час спільного навчання у Львівському педінституті.

Археологію й історію первісного суспільства викладав нам д.і.н. Володимир Данилович Баран, який згодом переїде до Києва, де працюватиме в Інституті археології. Він же керував археологічною практикою, яку ми проходили в с. Макарівка Кельменецького району

на Дністрі, а проживали протягом місяця у буковинському с. Ленківці.

Кафедрою історії СРСР завідував д.і.н. Юрій Юрійович Сливка, з яким через кілька років працюватиму в Інституті суспільних наук АН УРСР; працював тут й д.і.н. Олександр Юхимович Карпенко. Перший з них, через переслідування, повернувся у згаданий інститут, другий – отримав місце роботи в Івано-Франківському педінституті. Саме О.Ю. Карпенко наважиться на хвилі «хрущовської відлиги» опублікувати статтю «До питання про характер революційного руху в Східній Галичині у 1918 р.», в якій спробує дати об'єктивну оцінку ЗУНР.

На кафедрі історії південних і західних слов'ян, де я спеціалізувався, доля звела мене з Володимиром Олександровичем Борисом – к.і.н., доцентом, уродженцем Яворова. Під його керівництвом розпочав досліджувати тему «Українсько-польські взаємини під час революції 1848 р.». На третьому курсі підготував на цю тему реферат, четвертому – курсову, а на п'ятому – дипломну роботу, яку не просто і небезпроблемно довелося захищати в червні 1973 року, адже весною-влітку ц.р. університетом загалом й факультеті зокрема, пройшла хвиля арештів й виключень. Але про це пізніше, а зараз хотів-би зауважити, що може від такої долі мене напевно врятувало раннє одруження (на другому курсі) з однокурсницею Оксаною Плашевською. На час захисту дипломної нашій донечці Світозарі було два рочки і, відповідно, сімейні клопоти не давали можливості часто контактувати з опальними студентами: Ігорем Кожаном, Іваном Сварником, Мар'яною Долинською, Леонідом Філоновим, Яромиром Лишегою та ін. Всіх їх виключили з університету, та всі вони, все ж, згодом закінчили інші навчальні заклади в різних містах. Добрі взаємини із ними тривають до сьогодні.

Варто зауважити, що саме середовище в якому перебуваєш, особливо в молоді роки, формує людину, її погляди, позицію, уподобання. Дякую долі, що звела мене з тими українськими професорами, які заклали основи моєї історичної свідомості, а також моїм однокурсникам, з якими разом вчився, товаришував, займався самоосвітою і навіть пробував створити якусь організаційну структуру.

З приємністю, вдячністю і повагою згадую професорів Л. Похилевича та І. Вейцківського, викладача В. Зварича та ряд інших викладачів й працівників факультету, які в роки комуністичного тоталітаризму зуміли зберегти власну гідність і доброзичливо ставилися до студентів.

Отже, студентське середовище факультету в якому навчався, найближчі колеги, однодумці з більшістю з яких залишаємося друзями донині. Серед них – Всеволод Іськів, мій земляк з Радехова, з яким прожили в одній квартирі на вул. Вірменській увесь перший курс, а перший семестр другого курсу на початку вул. Т. Шевченка (навпроти нинішньої церкви св. Анни). На четвертому й п'ятому курсах ми разом, а також Василь Бурдуланюк і Микола Самокишин оселилися в студентському гуртожитку на Пасічній. Всеволод підготував і успішно захистив цікаву дипломну роботу про Володимира Гнатюка, але після закінчення університету його забрали офіцером до «совєцької» армії, я ж поїхав на три роки вчителювати до Сокаля. Повернувшись з війська він кілька років викладав у політеху, а згодом я зініціював його перехід в Інститут суспільних наук АН УРСР, де вже на той час працював з жовтня 1976 р. Тут ми, хоча в різних відділах займалися науковою діяльністю до мого переїзду на викладацьку роботу у Тернопільський педінститут.

Василь Бурдуланюк – з Павличкового с. Стопчатова, що між Коломиєю та Косовим. Упертий і послідовний не лише у словах, а й у діях. Власне він залучив мене до культурно-просвітнього гуртка, що проводив свої засідання у с. Зимна Вода неподалік м. Львова в помешканні батьків студента мехмату Василя Єлейка. В студентські роки В. Бурдуланюк гостював у моїх батьків у Нестаничах, а я відповідно, у його – в Стопчатові. Пригадується один цікавий епізод: весною 1969-го ми приїхали до Стопчатова і Василь відразу ж перевів стрілки свого годинника з московського на місцевий, тобто середньоєвропейський час. Першого ж дня ми пішли у гори, де він показав мені вирізані (вже давно) на деревах тризуби. Наступного дня поїхали через Яблунів до столиці Гуцульщини – Космача, а потім – до Косова, в якому відвідали вдову відомого художника і колекціонера гуцульських старожитностей Євгена Сагайдачного. Тоді ж, у Коломиї вперше побував у музеї «Гуцульщина». По закінченні університету Василь працював в Товаристві охорони пам'яток історії та культури і під час моєї чергової поїздки до нього, повіз мене на

екскурсію до Скиту Манявського, Жабйого (Верховини) та Криворівні, в якій познайомив мене з надзвичайно цікавою особистістю – поетесою, збирачкою фольклору Параскою Плиткою-Горицвіт. Протягом кількох років ми листувалися, вона надсилала мені свої рукописні поетичні збірочки, фотографії. Згодом Василь перейшов на викладацьку роботу в Івано-Франківський педінститут, захистив дисертацію й працює там донині.

Микола Самокишин – гуцул із Довбушівського Печеніжина, який теж належав до вузького кола найближчих приятелів. Оригінал, що читав книжки у зворотному напрямку – з кінця до початку. До виходу на пенсію вчителював у своєму селі, час від часу приїжджаючи до Львова. Тоді за чашкою кави його розповіді про перебування у США, куди він ще за Союзу літав до родичів, завжди слухалися із зацікавленням. Ще донедавна щороку приїжджав на книжковий вересневий Форум, з якого додому «тягнув» торбу книжок.

Іван Федо з с. Міжинця, який передчасно пішов з життя, а в студентські роки проживав у своєї сестри на вул. Гуцульській. І, звичайно ж, Степан Павлюк, старший від нас на рік і, відповідно, на один курс. Нині – академік НАН України, директор Інституту народознавства. Уродженець с. Волосянки, в якій народився і я.

Таким було найвужче коло однодумців – істориків, які під час навчання об'єдналися у своєрідний культурно-просвітницький, почасти науковий гурток в якому, звичайно, обговорювалися і політичні проблеми минулого і сучасного України. До нашого товариства входили також студент-фізик Роман Керик, філолог Яромир Лишега, студент медінституту Григорій Рокита. Саме через останнього до нас надходила самвидавівська література, зокрема есеї Валентина Мороза. А дівчата-філологи знайомили нас з «Щоденником» та недрукованими поезіями Василя Симоненка, віршами Миколи Холодного.

Ще на першому курсі утворили громадську касу, кошти до якої (10 коп) надходили, як своєрідний штраф за вживані русизми. Зібрані гроші використовували на різні культурно-освітні проекти. Після закінчення першого курсу наша «трійця»: я, Всеволод та Василь, вирішили поїхати до Києва та Канева на українознавчу екскурсію. Це були незабутні дні знайомства із столицею та могилою Кобзаря. Музеї, пам'ятки архітектури, Байкове кладовище. Наша українська

мова, вишиванки вражали киян, один з яких із співчуттям сказав: «Ех, хлопці-хлопці – матимете ви ще проблеми!»

Не менш цікавою була наша екскурсія на Козацькі Могили під Берестечком. У ній крім нас брали участь ще Микола Самокишин та Іван Федо. Без сумніву цікавою була наша педагогічна практика у Верхньому Синьовидному. Щоправда сюди поїхали ми, Ковальчуки, О. Цвях, Я. Верес, здається Лунякін і Баранов? Вчителями-істориками тут працювали Зиновій Матисякевич й Іван Думинець. Звідси я вперше поїхав до Ужгорода. Пригадується мандрівка нашого товариства до оселі моїх батьків у Нестаничах, де ми провели своєрідний вечір, присвячений Миколі Костомарову – з доповідями, їх обговоренням, дискусіями. А також Шевченківський вечір в актовій залі ЛДУ, після закінчення якого імпровізований хор виконував біля пам'ятника І. Франкові навпроти університету пісні, а потім піша хода вулицями вечірнього Львова у супроводі працівників та агентів КДБ.

Ці п'ять років навчання на істфаці ЛДУ, наполеглива самоосвіта, включно з опрацюванням самвидаву, утвердили мене в моїх національних переконаннях. Своєрідним критерієм нашого патріотизму було ставлення до повстанського руху. Окрім того, попри русифікацію, українська громада Львова, його театри, музеї, виставки, концерти, бібліотеки, посилювали наші національні переконання з одного боку й розвивали наш загальнокультурний рівень з іншого.

Попри проблеми, які виникли під час захисту дипломної роботи, я закінчив університет, і будучи одруженим отримав вільний диплом й влаштувався на посаду вчителя історії в Сокальській СШ №3 (колишня гімназія). Тут пропрацював три роки. На ниві українознавчих зацікавлень зійшовся із старшим поважним вчителем Романом Йосиповичем Гринюком, який багато розповів мені про історію Сокаля, зокрема музей «Сокальщина», діяльність «Просвіти», в т.ч. про цікаву й неординарну постать краєзнавця, культурного діяча Івана Чабана. Розпочалися пошуки матеріалів про нього, в т.ч. його досліджень. Вдалося відшукати будинок в Сокалі, де І.Чабан проживав, деякі його малюнки. Тодішні власники будинку дали мені львівську адресу родичів І. Чабана і я розпочав дослідження життєвого і творчого шляху цієї неперсічної особистості. У Львові віднайшов їх помешкання – це була родина Баків: Ольга Антонівна та

її син Ростислав, які працювали в обласному архіві (де свого часу перед арештом працював Ігор Калинець) та батько Ростислава й чоловік Ольги Антонівни, ім'я якого призабулося. Я почав періодично приїжджати до них із Сокаля і вони чимало розповіли про свого родича І. Чабана, дали для ознайомлення деякі матеріали, і що важливо, скерували мене у відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника, куди передали праці І. Чабана. Розпочалася моя робота над дослідженням, яка за кілька років закінчилася двома публікаціями про І. Чабана у періодичному збірнику бібліотеки та в київському часописі «Народна творчість та етнографія». З останньою публікацією мені посприяв один з редакторів часопису – Василь Скуратівський, з яким познайомився через С. Павлюка. Василь був вдома у моїх батьків, а потім я кілька разів у його київській квартирі. Він тоді активно друкувався – виходили його статті, книжки, а мені вдалося видрукувати у «Молоді України» рецензію на його популярну книжку «Оберіг». У сокальський період пробував опрацювати тему про етногенез українського народу, розвиток його освіти та культури у порівнянні з російським народом. Внаслідок залишився рукопис, написаний восени 1974 – січні 1975 рр. Тоді ж опрацьовував тему про історичні дослідження І. Нечуя-Левицького. Але викладання у школі не задовольняло мене і я шукав шляхів до занять наукою на професійному рівні.

Навесні 1976 р. С. Павлюк повідомив мені, що в Інституті суспільних наук УРСР працює мій науковий керівник дипломної роботи В.О. Борис, який розповів про мене й мої наукові зацікавлення тодішньому заступнику директора інституту, завідувачу відділом історії України Феодосію Івановичу Стеблію. Він запропонував мені вступати в аспірантуру для дослідження тематики першої половини XIX ст. Літо 1976 р. пройшло у підготовці до іспитів в аспірантуру. Все йшло добре, та на останньому етапі в мене появився потужний конкурент – дочка відомого борця з «українським буржуазним націоналізмом», Рема Симоненка – Лєна. Тож на іспиті з іноземної отримав четвірку і в аспірантуру потрапила вона, а мені запропонували перейти в Інститут на посаду молодшого наукового співробітника. Темою кандидатською дисертації було затверджено «Селянське повстання 1846 р. в Галичині».

Варто зазначити, що тодішній Інститут суспільних наук був острівцем українознавчої науки в морі вульгарної марксистсько-ленінської догматики. Інститут і в ці нелегкі часи, завдяки певному колу наукових працівників, намагався зберегти традиції НТШ, школи істориків М. Грушевського. У ньому панувала дуже позитивна українська аура, традиції класичної академічної науки, які заклали як сам М. Грушевський, так і його учні, зокрема І.П. Крип'якевич. Це було великим щастям потрапити у такий колектив і моя десятирічна наукова робота у ньому, остаточно сформувала мене як науковця-українознавця.

Слід зауважити, що Інститут було створено на базі львівських відділів київських академічних інститутів, у яких працювали здебільшого співробітники розпущеного тоді більшовицькою владою НТШ. Першим директором створеного у 1951 р. Інституту став вчений-економіст Олексій Нестеренко, його наступниками стали: визначний український історик Іван Крип'якевич, філософ Мирослав Олексюк, партфункціонери Володимир Чугайов і Михайло Брик. Саме під час директорування двох останніх, мені довелося протягом десяти років і трьох місяців працювати в Інституті (жовтень 1976 – січень 1987 рр.).

Попри «наводнення» Інституту колишніми партійними і радянськими функціонерами, відставними військовиками, штатними і позаштатними співробітниками КГБ, все ж, основне ядро науковців складали свідомі своєї місії українські вчені. Мені пощастило працювати з такими світлими представниками старої української інтелігенції, як мовознавець Лукія Гумецька, археолог Маркіян Смішко, літературознавець Микола Родько, мовознавець Іван Керницький. В бібліотеках й архівах зустрічався із безпідставно звільненими комуністичним режимом з Інституту Григорієм Нудьгою, Ярославом Дашкевичем, Романом Кирчівим, Степаном Щуратом, Марією Вальо.

У відділі історії України, який очолював відомий український історик Феодосій Стеблій, що став моїм науковим керівником пощастило працювати з д.і.н., академіком, пізнішим директором Інституту Ярославом Ісаєвичем – дослідником українського друкарства, братств, м. Дрогобича. Саме він давав мені перші уроки з методології та методики історичних досліджень. Ф. Стеблій в період мого перебування в Інституті поруч із керівництвом відділом (а йому

в цьому багато допомагав Степан Трусевич – к. і. н., дослідник історії України др. пол. XIX ст.), водночас був заступником директора з наукової роботи. Саме він допоміг мені стати академічним науковцем, навчив працювати з джерелами.

Особливо близькими і приязними склалися у мене взаємини з Олегом Купчинським – відомим ученим-мовознавцем, джерелознавцем, істориком, нині д. і. н., голова НТШ. Він перейшов в Інститут з ЦДІА у Львові і став одним із провідних науковців. Я користав з його безкорисливої допомоги, прихильного ставлення, консультацій. Бував у нього вдома, де мав добру нагоду знайомитися з багатющою бібліотекою. Надзвичайно цікавими були наші «історичні проходи» по Львову, до яких приєдналися Микола Драк та Всеволод Іськів.

Приятелював також з Яремою Полотнюком – сином Ірини Вільде, сходознавцем, який перекладав з перської, а у відділі розробляв тему про подорожні записки Павла Халебського про Україну. Бував у його помешканні в «професорській колонії» поблизу Шевченківського гаю. Ярема допомагав мені перекладати текст моєї кандидатської дисертації на російську, бо такою була вимога ВАКу.

Моїм першим науковим керівником спочатку курсової, а потім дипломної роботи був Володимир Олександрович Борис, з яким у 1976 – 1985 рр. працював в Інституті, у відділі, що ним керував мій другий науковий керівник кандидатської дисертації – Ф.І. Стеблій. Власне В.О. Борис зацікавив мене проблематикою польсько-українських взаємин середини XIX ст., що не лише ввело в тогочасну епоху, дало знання польської мови, джерел, а й допомогло у написанні кандидатської. Ф.І. Стеблій скерував мене на шлях академічної науки, необхідності вивчення не просто німецької мови, а її готичного рукописного варіанту, яким написано 70% джерел моєї теми. То ж праця в Інституті виявилося доброю школою наукового становлення і зростання, про що з вдячністю і приємністю згадую нині.

Ще студентом у 1968 р. потоваришував з Всеволодом Іськівим, у 1977 – 1987 рр. працювали з ним в Інституті, певний час навіть в одному відділі. Під час чергової реорганізації він змушений був перейти до новоствореного відділу, де займався проблематикою науково-технічного прогресу та технічної творчості. То ж від студентських років і до мого переїзду в Тернопіль (1987 р.) ми були

нерозлучними друзями. Після закінчення робочого дня здійснювали традиційний щоденний обхід львівських книгарень та час від часу і кав'ярень. Частенько бував у нього вдома на вул. Боткіна, де він проживав із сім'єю у будинку матері дружини. Сюди навідувався спільний приятель студентських років – Яромир Лишега, який після виключення у 1973 р. з філфаку ЛДУ за «націоналізм», все ж, спочатку закінчив Львівське культосвітнє училище, а потім Київський інститут культури. Це була унікально доброзичлива людина, високоосвічений ерудит, професійний бібліограф, книголюб і цікавий поет. Однокімнатне помешкання його сестри, де він жив, було завалене книжками, часописами, газетами, він постійно слухав радіо і дивився ТБ, він знав усі книжкові новинки, культурно-мистецькі події, бував на усіх театральних виставах, жив у своєму вибудуваному світі, своїй віртуальній Україні. Приїжджаючи пізно ввечері з Києва вступав до мене на вул. Базарну, де я мешкав у однокімнатній службовій квартирі, і до ранку розповідав київські новини.

Тоді ж, у львівський період, систематично контактував ще з одним книголюбом – фізиком й астрономом Романом Кериком, в квартирі якого на Ніжинській час від часу збиралися нашим львівським товариством. Він теж писав патріотичні вірші, зібрав добротну українознавчу бібліотеку, а за свою патріотичну позицію зазнав постійних переслідувань з боку КДБ. Ярко і Ромко співали обоє у чоловічому хорі «Прометей», тож т.зв. «проби» були невід'ємною частиною їх життя.

Ще один наш колега – Зиновій Лещишин, працював у виробничому об'єднанні «Сірка», теж мав непогану бібліотеку, співав у хорі. Його квартира не раз ставала прихистком нашому чоловічому товариству. На жаль трагічно загинув ще один наш приятель колекціонер картин й платівок української музики з діаспори ветлікар Володя Ямінський, який поїхав у відрядження на Закарпаття, де з проламаним черепом був знайдений в готельному номері.

Тоді ж, час від часу, зустрічалися з лікарем із Бродів Григорієм Рокитою, з яким зналися ще із студентських років. Книголюб, український патріот, пробував писати непогані політичні есеї. Запам'яталася наша товариська мандрівка (Ярко, Всеволод, Роман і я) до нього в гості у Броди.

Тобто, поза службовим оточенням, я постійно контактував з вузьким середовищем близьких приятелів. Це була одна з тих численних українських громад Львова, що зберігала національні традиції, цікавилася історією і культурою, мала певний українознавчий доробок. Доволі тісними, більш товариськими були мої тодішні взаємини із Степаном Павлюком, який захистив кандидатську дисертацію і працював в Інституті народознавства, директором якого він є сьогодні, але вже у званні академіка. На жаль, контакти наші обірвалися.

Кілька разів до Львова приїжджав Леонід Філонов, який після виключення з ЛДУ 1973 р., зумів закінчити Донецький університет, певний час працював у Донецьку, а згодом перебрався до Вінниці. Зустрічалися з ним і в С. Павлюка, і в моїй службовій однокімнатній квартирі на вул. Базарній, де я проживав з 1978 по січень 1987 р. Було це моє проживання доволі цікавим: чотири-п'ять днів на тиждень – з понеділка по п'ятницю тут у львівському помешканні, а в суботу та неділю їхав переважно поїздом, до Сокаля, де проживала сім'я – дружина Оксана, донечка Світозара та син Тарас. Тож за десять років таких поїздок, а подорож тривала 2,5 год., я прочитав безліч літератури, газет й журналів.

Паралельно з основною темою наукового дослідження, вивчав проблему історії українців у Польській Народній Республіці, для чого систематично опрацьовував їх видання: тижневик «Наше слово», місячник «Наша культура» і річник «Український календар». На жаль, дане дослідження не було з різних причин завершене й залишилось у рукописному варіанті. Ця тема посприяла моєму знайомству з відомими українознавцями в Польщі – Степаном Забровarним і Михайлом Козаком.

Також систематично друкував свої шевченкознавчі статті у львівських газетах «Ленінська молодь», «Вільна Україна», сокальській районній газеті «Вперед», радехівській «Зоря комунізму», а свою першу ще студентську статтю про Осипа Маковея у заліщицькому «Колосі». Першою журнальною публікацією стала рецензія на книгу Петра Жура «Літо перше», яку видрукував львівський «Жовтень» (нині «Дзвін») у 1978 р., а узагальнюючою працею по темі дисертації стаття в «Українському історичному журналі» (1981, №11) – «Селянське повстання 1846 р. в Галичині». До речі, за публікацію цієї статті отримав доволі солідний гонорар від

редакції часопису, що на сьогодні є річчю нечуваною! Які гонорари! Нині за публікацію своїх досліджень автори змушені платити самі!

Між іншим, майже всі тексти дисертацій тоді писались власноруч авторами. На жаль, уже в незалежній Україні кожен голова райдержадміністрації вважав необхідним купити вчене звання кандидата наук, голова облдержадміністрації – доктора наук, нардепи прагнуть стати академіками. Власне ця когорта псевдонауковців започаткувала таку ганебну справу і нині кожен грошовитий дядько, при бажанні має всі можливості «оступінитись».

Спробуй пояснити таким нинішнім кандидатам і докторам, що мені для написання і захисту дисертації потрібно було вісім років, знання польської та німецької мови, п'ять років щоденного сидіння в архівах і «сліпання» над готичними текстами, які спочатку слід було переписати звичайною латинкою, потім перекласти, щоб зрозуміти потрібен чи не конче , а то й зовсім ні, даний документ. А потім перекласти україномовний текст дисертації російською і нею ж виступати на захисті.

Окрім того, для видруку тексту дисертації та автореферату й на інші такого роду роботи необхідні були кошти, а при зарплаті в 125 рублів на місяць заощадити було ні з чого. Тому, влітку 1984 р. довелося поїхати на заробітки в Ростовську область, Азовський район, с. Порт-Катон, де ми збирали яблука. Організував цю поїздку Л. Філонов з Донецька. Ми, тобто я, Петро Шкраб'юк, Микола Хмільовський з музею релігії, Михайло – аспірант з ЛДУ, пристали до донецької бригади і місяць працювали на березі Азовського моря, в селі де старше покоління ще пам'ятало українізацію і навіть в середині 80-х розмовляли «суржиком», а на місцевому цвинтарі написи на могильних пам'ятниках переважно закінчувалися на «-енко».

Одним словом, у жовтні 1985 р. у ЛДУ ім. І. Франка захистив кандидатську дисертацію «Селянське повстання 1846 р. в Галичині». Офіційними опонентами були д.і.н. Інкін В.Ф. – мій колишній викладач на істфаці та Кожолянко Г.К. – к. і.н. з Чернівецького університету. За кілька місяців прийшло підтвердження з московського ВАКу і я став кандидатом історичних наук, науковим співробітником із зарплатою 175 рублів, службовим однокімнатним, без кухні, помешканням й невеликими перспективами службового росту і особливо отримання житла.

Тим часом, у 1986 р. на базі Інституту готувався міжнародний симпозіум «Іван Франко та світова культура» у підготовці якого брав активну участь. У видавничих справах довелося їздити у Москву та Київ, а під час самого симпозіуму познайомився з Оксаною Пахльовською – дочкою Ліни Василівни Костенко. Між нами склалися приязні взаємини, ми обговорювали найрізноманітніші проблеми тогочасної України, обмінялися своїми публікаціями. В умовах Чорнобильської катастрофи організував збір та доставку екологічно чистих продуктів з Львівщини для родини Л. Костенко та В. Скуратівського. На все життя запам'яталася зустріч з Ліною Василівною у неї вдома у Києві, куди запросила мене й Василя Скуратівського Оксана Пахльовська.

Таке середовище формувало мої зацікавлення, тематику наукових досліджень, моральні принципи. Адже в Інституті, окрім згаданих, працювали високоінтелектуальні і в той же час доступні для щоденного спілкування особистості: археологи Лариса Крушельницька, Олександр Черниш, Вітольд Ауліх; літературознавці Любомир Сеник та Степан Трофимук; мовознавці Ярослава Закревська, Левко Полюга, Дмитро Гринчишин; філософи Василь Горинь, Іван Паславський, Марія Кашуба. Не лише за робочим столом спілкувалися з Іваном Патером, Богданом Микитівим, Михайлом Швагуляком, Ярославом Лялькою. На жаль, більшість із них відійшла, але світла пам'ять залишається назавжди. Вже у незалежній Україні виїхали до США Марія Хомишин й Ігор Яцкевич, відійшли у засвіти Ірина Понижай і Надія Камінська. В аспірантурі навчалися Микола Литвин – нині д.і.н., професор, директор Інституту, Володимир Баран – д. і. н., професор Луцького університету, Микола Кугутяк – д. і. н., професор, декан істфаку у Прикарпатському університеті, Віталій Нечитайло – д. і. н. з Кам'янця-Подільського, Олександр Луцький з Вінниці та ін. Всі вони тоді досліджували різну тематику, в т.ч. й т.зв. «радянський період», революційний рух на західноукраїнських землях, мали різні уподобання та зацікавлення, а після захисту, здебільшого повернулися до своїх «альма-матер». Але всім їм Інститут суспільних наук дав путівку чи то в науку, чи викладацьку роботу.

Дехто, залишився в Інституті й працює там донині, як скажімо Микола Литвин, який після захисту кандидатської захистив докторську, став професором й сьогодні очолює Інститут. Ярослав

Грицак після захисту кандидатської повернувся у Львівський університет, став доктором наук, створив там Інститут історичних досліджень, розпочав видання наукового часопису «Україна модерна», водночас працює в Українському католицькому університеті.

З органів влади прийшли в Інститут, захистили дисертації й стали успішними науковцями Юрій Зайцев та Богдан Якимович. Перший всебічно досліджує український національно-визвольний рух у повоєнний період, а другий видавничу діяльність І. Франка. З приблизно сотні науковців, із якими працював в Інституті хотів би згадати також передовсім тих, що з ними мав добрі виробничі стосунки і нормальні взаємини. Це археологи В. Оприск, О. Корчинський, В. Цигилик, М. Рожко, який досліджував і зробив графічну реконструкцію давньоруської фортеці Тустань; аспірант – дослідник Острозької академії І. Мицько, релігієзнавець М. Гайковський, який допомагав мені ще в студентські роки, а потім ми разом працювали в Інституті, як і Ю. Свідерський, що закінчив ЛДУ двома роками раніше мене, а в Інституті досліджував боротьбу Русі з католицькою експансією. Саме він відіграв найважливішу роль у моєму переході до Тернопільського педагогічного інституту і разом з дружиною Валентиною допомагали обживатися у новому місті.

Неоднозначними склалися мої взаємини із Т. Салигою, з яким згодом, у 1991 р., стажувалися в Українському Вільному Університеті, В. Коноплею, з яким проживали в академічному гуртожитку на вул. Тролейбусній, донеччанином Л. Мацкевим, який щоразу запитував про «мого родича» Юрія Полянського – археолога, викладача, бургомістра Львова в період війни, сумчанином В. Яковенком, з яким опублікували кілька спільних рецензій.

На жаль, на час моєї праці в Інституті суспільних наук, тут перебували й такі одіозні фігури, затяті борці з «українським буржуазним націоналізмом», як М. Гурладі, Я. Цегельник, В. Масловський, однодумцем яких згодом став А. Мартинюк. З останнім доводилося проживати в одній кімнаті академічного гуртожитку на вул. Тролейбусній. Але, не вони визначали сутність обстановки в Інституті, де попри нав'язувану комуністичним режимом атмосферу боротьби з усім національним, починаючи від підбору кадрів, нав'язування тематики, створення різних штучних ідеологічних відділів і т.ін., все ж панувала українська аура.

З лютого 1987 р. довелося залишити Інститут суспільних наук і переїхати на викладацьку роботу до Тернопільського державного педагогічного інституту. До речі, Тернопіль, я ніколи не розглядав як місто, в якому маю прожити решту свого життя. Прибувши сюди фактично волею обставин, тобто через відсутність нормального житла у Львові, низьку зарплату наукового співробітника, потребу навчання у ВНЗ дочки Світозари, за допомогою друзів мені пощастило вирішити тут всі ці проблеми і вісімнадцять років пройшли у цьому затишному місті на Серетом.

Тернопільський період розпочався викладанням історії, в т.ч. історії України, на філологічному факультеті Тернопільського державного педагогічного інституту, який згодом стане Тернопільським державним педагогічним університетом ім. В. Гнатюка, а ще пізніше Тернопільським національним педагогічним університетом. На кафедрі я працював з моїм одногрупником Василем Шепетюком (на жаль уже покійним), а також Юрієм та Валентиною Свідерськими, які теж вчилися на істфаці ЛДУ двома роками раніше. На сусідній кафедрі працював ще один випускник ЛДУ – Степан Трубич. Саме вони посприяли моєму переїзду зі Львова до Тернополя

Перших п'ять років прожив у гуртожитку, з яких останніх два мав добре службове трикімнатне помешкання. У 1991 р. отримав державну квартиру на вул. Бережанській. Здавалося б життя вдалося: після академічної львівської зарплатні 175 рублів, викладацька тернопільська – 320 рублів. Через п'ять років став доцентом. Улюблена робота на історичному факультеті, де викладав курс історії України та спецкурси з джерелознавства й історіографії історії України, а також з історії українського національно-визвольного руху у XX ст.

Ректором ТДПІ, в час мого приходу, був Ю. Івашенко, а після нього – В.П. Кравець; деканом історичного М.М. Алексієвець, а завідувачем кафедри П.С. Коріненко. Всі вони – родом з СРСР, тож незалежність України сприйняли, в основному, як певне непорозуміння, до якого пристосовувались по-різному.

Буквально через рік після мого переїзду до Тернополя розпочалася активізація національного руху. Особливо активним, поруч із Львівщиною та Івано-Франківщиною, він був на Тернопільщині. В липні 1988-го відбулося освячення могил

Українських Січових Стрільців на Микулинецькому цвинтарі в Тернополі. Дійство пройшло під нашими синьо-жовтими знаменами, виступали із Рівного Василь Червоній і Микола Поровський. Розпочалися численні багатообіцяючі мітинги на Співочому полі в Тернополі, на яких виступав і я. Подіх розгорталися з калейдоскопічною швидкістю: підняття національного прапора над міською радою; активізувалася УГС і, зокрема такі її діячі, як Левко Горохівський, Ярослав Демидась, розпочинала новий виток своєї політичної кар'єри Марія Куземко.

До національно свідомої частини викладачів ТДПІ належали: економіст Богдан Бойко, який переїхав зі Львова до Тернополя одночасно зі мною. Згодом він очолить Рух й стане нардепом. Трохи раніше в інститут переїхав ще один випускник ЛДУ – класичний філолог Володимир Колінець, який теж стане народним депутатом першого скликання. Тут працювали випускники філософського факультету Київського університету Олександр Огир, уродженець Чернігівщини і випускник московської аспірантури Володимир Стародубець, дружина якого Галина – стане моєю першою аспіранткою, яка успішно захистить кандидатську дисертацію про ОУН(б) на Волині в роки Другої світової війни, нині – вона доктор наук, професор, завідувач кафедри Житомирського держуніверситету. Випускниками ЛДУ були Ігор Дітчук й Орест Качмар та багато інших викладачів, які однозначно позицінували себе українськими патріотами й активно включилися в національно-визвольний рух.

Особливе місце у моєму житті в Тернополі відіграв Ігор Герета – найбільш колоритна постать не лише міста та краю. Він належав до покоління шістдесятників, був заарештований комуністичним режимом, зазнав переслідувань, але не змінив своїх національних переконань. Відомий археолог, історик, мистецтвознавець, музейник, громадський діяч – магнітом притягав до себе безліч людей. Ще у вісімдесятих ми познайомилися з ним спочатку заочно, за такої оказії: Я. Ісаєвич подарував мені книжку І. Герети «Бережани», запропонувавши підготувати на неї рецензію. Невдовзі вона була готова й один примірник я відніс для опублікування у «Жовтень», а другий відіслав до тернопільського «Вільного життя». Але з друком рецензії не вийшло, оскільки на той час І. Герета числився у списках

заборонених авторів, отож спочатку рецензію «зарізали» у «Жовтні», а згодом у «Вільному житті».

До речі, з «Вільним життям», тісно співпрацюємо донині, лише у 80 – 90-х роках опублікував там десятки статей, а сьогодні, починаючи з 2008 року, веду постійну рубрику «Україна очима іноземців», у рамках якої вийшло три десятки публікацій про книги іноземних авторів на українську тематику.

Кінець 80-х – початок 90-х ми брали активну участь у виборчій кампанії професора ТДПІ Романа Гром'яка до Верховної ради СРСР, в якій він здобув перемогу. А далі була участь в установчому з'їзді товариства української мови, що проходив у столичному будинку кіно, «Меморіалу» та багатьох інших акціях. Познайомився і зблизився з Левком Крупою, який проживав у Великій Березовиці і тут почало гуртуватися цікаве товариство: ми з І. Геретою, І. Дітчук, О. Качмар, О. Куца та ін. Згодом створимо Великоберезовицький осередок Руху.

У вересні 1989-го я поїхав на стажування у «свій» Інститут суспільних наук, під час якого не стільки науково стажувався, як брав участь у львівських мітингах, рухівських зборах, доставляв зі Львова до Тернополя позацензурну періодику: «Віче», «Поступ», значки з національною символікою. Через В. Іськіва налагоджував друк у Вільнюсі тернопільської рухівської газети «Тернове поле» й органу студентського товариства «Вертеп» – газети «Посвіт».

У вересні 1989 р. взяв участь в Установчому з'їзді Народного руху України, що проходив у Київській політехніці. Прибув сюди разом із львівськими рухівцями, зокрема В. Іськівим, а під час роботи з'їзду постійно спілкувався із І. Геретою та В. Колінцем. Оскільки І. Герета був вельми помітною особистістю, телекамера неодноразово фіксувала нас поруч у залі засідань, то ж ще до мого повернення в Тернопіль, там уже знали про мою участь в з їзді. На рівні секретаря партогоранізації й співробітника КДБ мене неодноразово викликали на профілактичні бесіди, суть яких зводилася до формули: «Ми за рух, як дієслово, але не іменник». Але це вже були конвульсії конаючого компартійного режиму, т.зв. «союз» тріщав по швах, розпочався масовий вихід з партії і кожен обирав свій подальший шлях і модель поведінки. За якийсь час я увійшов до Політпроводу ТКО НРУ (1989–1999), а останні два роки до його розколу був заступником голови Тернопільської крайової організації Руху (1989–

1999). Тоді, коли багато хто робив службову кар'єру, захищав докторські дисертації, я вважав необхідним долучитися до процесів українського державотворення і віддав цьому увесь вільний від викладання час. Був членом редколегії тернопільської газети «Тернове поле», часописів «Тернопіль», «Мандрівець», газети «Ровесник». Одинадцять років і два місяці вів авторську щотижневу програму на Тернопільському обласному радіо «Отчий світильник» (1991–2002), а це близько 500 радіопередач, які впродовж півгодини звучали щосуботи з 20.00 до 20.30. Раз на місяць в телеефір виходила ще одна моя авторська передача – «Історії вимір», в рамках якої за моїм сценарієм були створені телефільми «Тернопільщина в період ЗУНР» (1998), «Тарас Шевченко на Тернопільщині» (2001), «Армія нескорених» (2002). Чимало часу присвятив роботі в Інституті національного відродження України, який очолював І. Герета, я ж завідував відділом історії.

Не забував про науку. Власне в Тернополі побачили світ мої книжки «З історії Тернопільщини» (1990), «Відродження української державності» (1992), «Історія України» (1994), «Історичні силуети» (1998), «Західна Україна у двох революціях» (1998), «Армія нескорених» (2002), «Український рух Опору» (2004), «Курс лекцій з історії України» (2004) та ін.

Незабутні враження залишилися від стажування в Українському Вільному Університеті в Мюнхені (1991), де слухав лекції відомих дослідників українознавців Володимира Яніва, Аркадія Жуковського, Івана Кошелівця, Ігоря Качуровського, Степана Козака, Юрія Бачі, Володимира Косика, Дмитра Степовика; спілкувався з відомими політичними діячами – Володимиром Леником, Григорієм Васьковичем, Славою Стецько, Степаном Мудриком, Анатолієм Камінським, Богданом Нагайлом, Романом Сольчаником, Петром Гоєм та багатьма іншими. В УВУ досліджував тему «Український некрополь у Мюнхені», у зв'язку з чим неодноразово бував на Вальдфрідгоф, де знаходиться власне українська дільниця. «Рідна школа», офіс ОУН (б) на Цепелінштрассе, радіо «Свобода», Альпи, участь в недільних богослужіннях в українській церкві, зустрічі з українською громадою та багато інших цікавих заходів зробили наше стажування в УВУ не просто корисним а й надзвичайно цікавим та різноманітним. Майже два місяці – з середини липня до початку вересня 1991-го, пройшли непомітно. Виїхавши на стажування ще за

часів «Союзу», ми (О. Полянський, М. Присяжнюк, Т. Салига, І. Ходак, П. Стецюк, О. Щодра, Р. Берест, П. Берко, В.Поліщук, Ю. Вільчинський та ін.) повернулися вже у незалежну Україну…